

УДК 903.4 (477.83-25) "631/634"

ЛЕОНІД МАЦКЕВИЙ

**ПИТАННЯ ЗАСЕЛЕННЯ ТА ОТОЧУЮЧОГО ПРИРОДНОГО
СЕРЕДОВИЩА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОГО ЛЬВОВА У
КАМ'ЯНУ ДОБУ**

У статті підведений підсумок вивчення пам'яток кам'яної доби та фізико-географічних умов їх розташування на території сучасного Львова. Комплексний інтердисциплінарний аналіз джерельної бази дає змогу зробити висновок про значні можливості природного середовища для проживання людини в цьому регіоні впродовж багатьох тисячоліть. Така ситуація свідчить про чималі перспективи пошуку нових і продовження дослідження вже відомих пам'яток кам'яної доби у печерно-скельних утворах та в інших умовах.

Ключові слова: Львів, кам'яна доба, фізико-географічні умови, екосистема.

I. Вступні зауваження

У 1998 р. центральна частина Львова була занесена до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО. А найдавніше поселення людини на території сучасного Львова налічує близько 25 тис. р. до н. е.

Любов і повага до рідного міста чи до іншого населеного пункту проявляється по-різному. Кожний гордиться тим, що йому близьке та зрозуміле. Люди з гуманітарним мисленням, а особливо історики, пишуться якнайбільшим багажем століть. Природознавці, звичайно, гонорують екологією... У цьому, на перший погляд, наївному прагненні закладений певний політико-моральний сенс: наше місто (село) – зразок стабільності й процвітання, адже витримало випробування століттями та тисячоліттями.

Починаючи з ХІХ ст., щодо інтерпретації давнього минулого нашого міста та території, які адміністративно входять до його складу, стали широко згадуватися пам'ятки матеріальної та духовної культури, здобуті під час археологічних розкопок і розвідок. Це призвело до збільшення у сотні й тисячі разів бази даних історичного минулого порівняно з письмовими свідченнями. Важливою особливістю археологічних знахідок є їх більша об'єктивність, ніж письмових джерел. Адже нерідко записи виконувалися людьми залежними від волі замовника (чи просто зверхника) або зацікавленими у певній концепції, чи просто мало обізнаними.

Сучасні археологічні студії характерні комплексним інтердисциплінарним підходом до аналізу знахідок, широко використовуються етнологічні, геологічні, географічні, інші джерела і

методики. Це дозволяє залучати матеріали, здобуті під час вивчення природного середовища і, зокрема, екосистеми (чи екологічної ніші), в якій проживала певна людська спільнота, у межах Львова¹. Саме цим обумовлюється актуальність дослідження, спрямованого на визначення особливостей історико-екологічного процесу на території сучасного Львова від найдавніших часів (палеоліт - неоліт), тобто в межах кам'яного віку та перехідного етапу до доби металів (енеоліт), що датуються XXV-III тис. до н.е.

Завданням цієї роботи є екологічний аналіз довкілля, в якому проживали спільноти мисливців, збирачів і рибалок, у середовищі яких на завершальних етапах привласнюючого типу господарської діяльності, у зв'язку із кризовими явищами, з'являються перші паростки відтворюючої економіки. Такий підхід дає змогу узагальнити знання про існування найдавнішого населення регіону в умовах конкретного природного середовища, від якого воно залежало й на яке здійснювало вплив.

II. Історія археологічних досліджень

Археологічні матеріали території Львова стали відомі ще в першій половині XIX ст. Їх експонували в різноманітних музеях і на виставках, вони згадувалися в роботах Д. Зубрицького, "Руської трійці" (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), а також у наступний час – у працях А. Шнайдера, І. Шараневича та багатьох інших. Утім, стосовно кам'яної доби лише у Я. Головацького є окремі, хоча й загальні судження про цей час². У 1876 р. А. Шнайдер відзначає знахідки кам'яної доби, локалізовані територією сучасного Львова. Така пам'ятка розташована у м. Винники, за 0,3 км на південний захід від вул. Галицька 1, на вершині гори Жупан (поселення Львів-79, рис. 1:1,2)³. Подальші дослідження цього поселення, названого Винники I, дозволили віднести його до доби енеоліту трипільської культури та лійчастого посуду, датованих III тис. до н. е.⁴ На цих пам'ятках, крім специфічного ліпного посуду, зафіксовано значну кількість характерних кам'яних знарядь, включаючи скребки, різці, ножі, наконечники стріл, різноманітні сокири. Культурний шар трипільської культури був зафіксований пізніше і на поселенні Винники III, за 0,6 км на схід від вул. Грушевського 31, у місцевості Лазки (Львів-81, рис. 1:3)⁵. Відкриті та обстежені ще 4 пам'ятки лійчастого посуду: між вул. Замкова і за 0,4 км на північний схід від вул. Високий Замок 1 (Львів-26, рис. 1:4)⁶; на пункті Брюховичі VI, за 0,1 км на схід від вул. Фруктова 7, в місцевості На Ясені - Городи (Львів-131, рис. 1:5)⁷; Винники II, за 0,2 км на захід від вул. Шевченка 10б, у місцевості Лисівка (Львів-91, рис. 1:6)⁸, а також Винники XI, за 0,5 км на південний захід від вул. Галицька 1, у місцевості Голянівка (Львів-78, рис. 1:7)⁹.

До лендель-полгарської культури доби енеоліту належать 2 пам'ятки. Вони зафіксовані на згаданому вже багатошаровому поселенні Винники III

(Львів-81, рис. 1:8), а також Винники V, між вул. Ринок 7 і Т. Шевченка 8, у місцевості Торговиця - Кут (Львів-87, рис. 1:9)¹⁰. На поселенні Рудно VI, на вул. І. Мазепи 71, в садибі Я. Бузана (Львів-75, рис. 1:10) була зафіксована типова для енеоліту кераміка та крем'яні вироби зі специфічною ретушшю¹¹. Необхідно згадати й окремі знахідки доби енеоліту, відзначені, переважно, в кінці XIX - на початку XX ст. Це, передусім, кераміка та дві крем'яні сокири, локалізовані вул. Кульпарківською 98, між місцевостями Кульпарків і Байки, на обсяжних пагорбах (Львів-64, рис. 1:11), три крем'яні пришлифовані сокири-тесла, локалізовані вул. Левандівська, у місцевості Левандівка - За Миською Рогаткою (Львів-66, рис. 1:12); за 0,1 км на північний схід від вул. Кульпарківська, у місцевості Ліс Вулька (Львів-115, рис. 1:13), а також на вул. г. Чупринки 33 при будівництві, зокрема, копанні фундаментів (Львів-120, рис. 1:14)¹². Крім того, Я. Пастернак відзначає і пункт Рудно IX, локалізований смт. Рудно, де виявлена шліфована крем'яна сокира, що також датується енеолітом (Львів-77, рис. 1:15)¹³.

До неоліту належать лише три пам'ятки. У 1929 р Я. Пастернак повідомляє про неолітичне поселення, локалізоване вул. Левандівська 30, на північний захід від місцевості Левандівка (Львів-65, рис. 1:17)¹⁴. На піщаній дюні тут зібрана значна кількість дрібних атипових фрагментів грубого неолітичного посуду, уламок глиняної обмазки та 5 крем'яних аморфних відщепів. Не виключено, що це пам'ятка пізнішого часу. Лише в 1974 р. також на дюні, на поселенні Рудно IV, за 1,5 км на північний захід від вул. Т. Шевченка 130, в місцевості Межиріччя (Львів-76, рис. 1:18) та в 1991 році на поселенні Винники III (рис. 1:19), при шурфуванні та рятувально-охоронних роботах зафіксовані ще дві пам'ятки доби неоліту. Серед знахідок – фрагменти типового посуду та крем'яні вироби культури лінійно-стрічкової кераміки¹⁵.

Пам'ятки доби мезоліту, які більшість дослідників датує IX-IV тис. до н.е. (для заходу України), довгий час не були відомі у межах Львова. Втім, для деяких інших територій України та суміжних теренів класичні поселення цього часу фіксуються вже з кінця XIX ст.¹⁶ Окремі знахідки, переважно скребки, різці та ножі, які типові для мезоліту, відомі в околицях Львова з 20-х рр. XX ст. Але такі форми характерні й для інших епох. Лише в 40-х рр. надійшли найбільш достовірні матеріали цієї доби відзначені на поселеннях Львів I, в місцевості Голоско - Львівська Сахара, при локалізації вул. Замарстинівська 265 (Львів-1, рис. 1:20); Львів II в місцевості Кортумова Гора - Янівський Цвинтар, по вул. Т. Шевченка 128 (Львів-2, рис. 1:21), а також Львів III, в місцевості Замарстинівські Горби, по вул. Замарстинівська (колишня М.Калініна) 274 (Львів-3, рис. 1:22)¹⁷. Поселення Львів I і Львів II, завдяки наявності серед кам'яних знарядь характерних геометричних мікролітів, передусім трапецій та наконечників стріл, переважно, свідерського типу, віднесені до групи пам'яток Вороців II мезолітичної культури Вороців-Старуня. Знахідки з пам'ятки Львів III, а також Брюховичі XIб, яка

досліджувалася у 2002-2003 рр. в печері, за 4 км на південь від вул. Львівська 4, у місцевості Кам'янка - Глобус (Львів-123, рис. 1:23)¹⁸, датуються добою мезоліту.

Наймасштабніші розкопки мезолітичної пам'ятки проведені на поселенні Брюховичі VI, що знаходиться за 0,1 км на схід від вул. Фруктова 7, у місцевості На Ясені - Городи (Львів-131, рис. 1:24). У 1967-1986 рр. підйомний матеріал тут збирали П. Лінинський і В. Литвинчук. У 1980-1986 і 2001 рр. – Львівська, Прикарпатська і Яворівська експедиції Інституту суспільних наук й Інституту українознавства НАН України здійснювали стаціонарні розкопки. На площі 397 м² виявлено 1317 кам'яних артефактів і фауністичні рештки – зуби північного оленя та кабана. Пам'ятка належить до групи Вороців II мезолітичної культури Вороців-Старуня і датується VI – IV тис. до н.е.¹⁹. До цієї ж групи належить і підйомний матеріал із поселень Брюховичі VII, за 0,3 км на північний схід від вул. Фруктова 7, у місцевості Високий Берег (Львів-130, рис. 1:25) та Брюховичі IX, за 0,2 км на схід від вул. Фруктова 7, у місцевості На Ясені - Поле (Львів-132, рис. 1:26)²⁰.

Відзначимо й пам'ятки доби мезоліту, віднесені до культури Назвисько-Оселівка, основною відмінністю яких від Вороців-Старуня є майже повна відсутність геометричних мікролітів і наконечників стріл свідерського та близьких типів. Найбільша інформація про пам'ятки цієї культури на теренах міста отримана лише в 1994-2004 рр. під час стаціонарних розкопок на площі 76 м² у печерно-скельному навісі Львів VII, за 1,1 км на північний схід від вул. Б. Хмельницького 6, у м. Винники, в місцевості Чортова Скеля (Скеля Скелелазів) (Львів-7, рис. 1:27)²¹. Ще на п'яти пам'ятках цієї культури здійснені збори підйомних матеріалів та проведені шурфування. Це такі поселення: Брюховичі I, за 0,1 км на південний схід від вул. Львівська 3 (Львів-122, рис. 1:28); Рудно III (шурф 2x5 м), за 1,5 км на північ від вул. Дитяча 20, у місцевості Стара – Паланка (Львів-71, рис. 1:29); Брюховичі VIII, за 0,1 км на схід від вул. Бурденка 1, у місцевості Зелене (Львів-121, рис. 1:30); Львів VIII, за 1 км на північний схід від вул. Б. Хмельницького 6, у місцевості Чортова Скеля - Останець (шурф 1x2 м) (Львів-8, рис. 1:31) та Львів IX, за 0,15 км на південний схід від вул. Б. Хмельницького 11, у місцевості Винниківське Озеро (Львів-9, рис. 1:32)²².

Палеоліт у межах Львова зафіксований лише в печерно-скельному навісі Львів VII, де відзначені три культурних шари, датованих за ¹⁴C: Кі-5415,- 27200±170 ВР, що відповідає дубнівському стратиграфічному горизонту (Львів-7, рис. 1:33); Кі-5412,- 13500±110 ВР, синхронному арктичному дріасу I (Львів-7, рис. 1:34), а також Кі-5414,- 11800±90 років ВР і 5 каліброваних дат у межах 12110-11550 ВС, що відповідає дріасу II, а можливо й початку алерьоду (Львів-7, рис. 1:35)²³. Пам'ятки представлені, вірогідно, зимовими (тимчасовими) поселеннями, що віднесені до доби пізнього палеоліту з елементами пізньооріньяцької традиції, хоча й

зафіксовані, переважно, в гравецький час. Серед знахідок численні остеологічні рештки мамонтів, шерстистих носорогів, давніх коней, оленів, інших тварин. Кам'яні вироби представлені окремими нуклеусами, скребками, різцями, ножами тощо, виготовленими, переважно, із кременю, можливо, із скам'янілої деревини й немісцевих матеріалів – обсидіану, андезито-базальту та інших матеріалів. Особливої уваги заслуговують прояви палеолітичного мистецтва, зокрема зображення на розі північного оленя, відзначене у верхньому палеолітичному шарі. На одній стороні рогу простежується шість заглиблених ліній, прокреслених із однієї точки; на другій – хрестоподібне зображення двох ліній. Такі знаки, як і олень взагалі, є типовими солярними (сонячними) символами. На багат шаровій пам'ятці Львів VII зібрана значна кількість знахідок, що відображають матеріальну та духовну культуру населення з кінця плейстоценового часу і до сучасності. Зібрано також значний матеріал, який ілюструє екологічні риси та інші елементи природного середовища. Це дозволяє здійснювати комплексний інтердисциплінарний аналіз на рівні сучасних методик і методологій.

Окремі знахідки, датовані добою каменю й локалізовані містом Львовом у 20-30-х роки ХХ ст., описані Ю. Полянським і Я. Пастернаком. Це кам'яні вироби та фрагмент крем'яного вістря на спис із пункту Львів V, локалізовані вул. Левандівська 8, у місцевості Левандівка (Львів-5, рис. 1:37)²⁴. Про кам'яні вироби, виявлені біля психіатричної лікарні (вул. Кульпарківська 95), на ріллі, повідомляє Ю. Полянський, а про крем'яний скребок із Кульпаркова - Я. Пастернак (Львів-110, рис. 1:38)²⁵. Б. Януш близько до Кульпаркова місцевістю Стрийська Рогатка, локалізує скупчення кісток мамонтів, виявлених на глибині 5 м при копанні глини²⁶. Таке співпадіння знахідок кам'яних виробів і кісток мамонта може свідчити про палеолітичну пам'ятку. Аналогічне явище відзначене в північній частині Львова. Йдеться про ніж-різак (пункт Львів VI), локалізований Я. Пастернаком місцевістю Янівські Піски, на північ від вул. Т. Шевченка 100, на дюнах (Львів-6, рис. 1:39)²⁷ і кістки мамонта з розташованого неподалік с. Мале Голоско, про що повідомляє Б. Януш із посилкою на Я. Нехая²⁸. Відзначимо також свердло і ядрище (нуклеус), знайдені на пункті Скнилів III, локалізовані вул. Авіаційна 2, в місцевості Діброва (Львів-63, рис. 1:36)²⁹, крем'яний скребок, по вул. Пасічна 92, в місцевості Погулянка (Львів-95, рис. 1: 40), крем'яне знаряддя, на вул. Чернеча Гора 1 на території парку Шевченківський Гай (колишній Кайзервальд), у місцевості Чернеча Гора, де в 1986-1987 рр. М. Бандрівським локалізовано поселення доби енеоліту-бронзи зі знахідками кераміки та крем'яних виробів (Львів-99, рис. 1:16), а також крем'яний ніж-різак, що знайдений на території Львова (Львів-142, рис. 1:41)³⁰. Такі поодинокі знахідки становлять певний науковий інтерес, але вони не обов'язково свідчать про поселення доби каменю. Вони можуть належати і до пізніших епох.

На території сучасного Львова відзначена 41 пам'ятка кам'яної доби. На окремих із них проведені стаціонарні археологічні розкопки, на інших здійснювалося лише шурфування або збирався підйомний матеріал, представлений поодинокими знахідками. Такі комплекси дають змогу робити певні висновки про територію заселену в цей час. До доби пізнього палеоліту належить триразове заселення печерно-скельного навісу Львів VII – 27-12 тисяч років тому. Крім численних кісток тварин, що вказують на продуктивну мисливську діяльність, виявлено й кам'яні знаряддя, якими здійснювалися головні виробничі, побутові та інші операції. Особливої уваги заслуговують і прояви палеолітичного мистецтва – показник високого культурного розвитку тогочасного суспільства в регіоні.

У добу мезоліту (11-6 тисяч років тому), в умовах кризових явищ привласнювальної господарської діяльності, людність досягає високих показників в обробці каменю, про що свідчить розвиток вкладневої техніки. Це явище пов'язане з нестачею сировини для виготовлення суцільних знарядь і люди починають моделювати досконаліші вироби з погляду їх продуктивності. Лезо таких предметів складалося з невеликих частин ретушованого каменю, а руків'я – з деревини, кісток, інших менш дефіцитних підручних матеріалів. Це доводить наявність оброблених знарядь, так званих геометричних мікролітів у формі трапецій, сегментів і трикутників, що були лезами ножів, скребків, різців, стріл, списів тощо. Розповсюдження таких найвищих витворів у добу мезоліту³¹, свідчить про те, що на території Львова в цей час використовувалися найпрогресивніші технології. Ці вироби є яскравим свідченням широкого опанування людськими спільнотами вкладневої техніки у виготовленні головних знарядь праці та предметів побуту. Широкого розповсюдження набувають лук і стріли, що стали ефективною мисливською зброєю в умовах полювання на середніх і невеликих за розмірами тварин, здатних швидко пересуватися.

У зв'язку із зникненням багатой плеистоценової фауни та флори на певному етапі кам'яної доби, природні дари – ресурси привласнювальної економіки, починають вичерпуватися. Різко зменшуються можливості для підтримування позитивного харчового балансу людини³². Людські популяції у цей час побутують на грані виживання як виду. І тільки завдяки переходу до відтворювальної економіки, що Г. Чайлд прирівнює до винайдення вогню³³, людство перейшло до нового етапу свого розвитку. На території сучасного Львова першими показниками переходу до відтворювальної економіки було приручення тварин і початки землеробства в добу неоліту та енеоліту.

III. Застосування комплексного інтердисциплінарного аналізу і синтезу джерел

Під час археологічних досліджень найдавнішого заселення території сучасного Львова вивчалися не тільки пам'ятки матеріальної і духовної

культури, але й природне середовище, яке оточувало людину, інші компоненти життя і побуту. Аналіз і синтез польових та камеральних археологічних джерел став можливим завдяки використанню досягнень різних галузей науки. Фахівці гуманітарного, природничого і технічного профілю приймали участь у спільних польових і камеральних роботах. Використовувалися також їх наукові розробки та концепції.

Особливо значні роботи проведені щодо пам'яток рубежу плейстоцену і голоцену в останні десятиріччя³⁴. Питання ландшафтознавства досліджував В. Матвій (Львівський національний університет ім. І. Франка; далі – ЛНУ)³⁵, багаторічні стратиграфічні спостереження вели М. Демедюк (Національний університет “Львівська політехніка”)³⁶, Р. Гнатюк, П. Волошин і О. Захарчук (ЛНУ)³⁷, а геофізичні обстеження проводили К. Бондар, І. Вершило та О. Кожан (Київський національний університет ім. Т. Шевченка)³⁸. Остеологічні рештки вивчав К. Татаринів (Український лісотехнічний університет)³⁹, а над проблемами палеоекономіки працював В. Гуменюк (Інститут землеробства і біології тварин Української академії аграрних наук)⁴⁰. Абсолютне датування матеріалів із низки археологічних пам'яток провів М. Ковалюх (Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України та Міністерства надзвичайних ситуацій України)⁴¹. Археолого-спелеологічні та фізико-географічні дослідження виконували І. Гуньовський і В. Артюх (ЛНУ)⁴². Заслугує на увагу й мінералого-петрографічний аналіз кам'яних виробів, проведений М. Петрун'яком і Н. Білоус (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу)⁴³, Є. Рибачек і В. Хмелевський (ЛНУ)⁴⁴, а також М. Рипун, Р. Смішко і Р. Ігнатенко (Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України)⁴⁵. Екологічний аналіз і картографування здійснювала Г. Панахид (Інститут екології Карпат НАН України)⁴⁶. Важливі наукові консультації з питань етнології отримані від Г. Горинь (Інститут народознавства НАН України)⁴⁷. Використані роботи попередніх років, а також залучені аналоги із суміжних територій.

Широкі комплексні міждисциплінарні дослідження за допомогою сучасних методів і методик дозволили отримати важливі свідчення про складові життя і побуту давнього населення. Це дало принципово нову інформацію про взаємозв'язок і взаємовплив людини та оточуючого її природного середовища.

IV. Палеоекологічна ситуація

Палеоекологічний підхід в інтерпретації археологічних матеріалів набуває значного розповсюдження уже на рубежі XIX-XX ст.⁴⁸ Цьому сприяли праці В. Вернадського⁴⁹, М. Вавілова⁵⁰, інших вчених⁵¹. Палеоекологія як наука зародилася у 20-ті роки XX ст. в США. Щодо заходу України значний вклад у питання палеоекології зроблений географом і археологом Ю. Полянським⁵². Стосовно Львова основні концепції зв'язку людини із природним середовищем сформулювала історик і географ

О. Степанів⁵³. Вона відзначила, що завдяки відповідним сприятливим для людини умовам (клімат, багата фауна та флора, водні ресурси) територія Львова була густо заселена із найдавніших часів. Ці питання щодо пізніших епох на території Львова розробляв І. Крип'якевич⁵⁴.

Новий етап вивчення доби каменю та природного середовища, в якому існувало давнє населення, настає у 80-90-х роках ХХ ст. Це пов'язано з відкриттям значної кількості пам'яток кам'яної доби та їх стаціонарних розкопок, чого не було раніше, а також поширенням екологічного підходу до аналізу археологічних набутоків загалом. У Москві та Львові відбулися міжнародні наукові конференції, семінари та інші зібрання з цієї проблематики; вийшли з друку матеріали їх роботи⁵⁵; опубліковано ряд праць з питань палеоекології Львова та суміжних територій⁵⁶.

Унаслідок численних археологічних робіт на території сучасного Львова виявлена та досліджена значна кількість поселень людських спільнот доби каменю. Пам'ятки розташовані у фізико-географічній області Ростоцько-Опільського горбогір'я у фізико-географічному районі Розточчя. Саме тут міститься західне крило львівської мульди на заході Волино-Подільської височини, що є частиною південно-західної околиці Східно-Європейської платформи⁵⁷.

Найбільша частина пам'яток знаходиться у північній частині міста, у місцевості Львівська Сахара та на прилеглих до неї територіях (сmt. Брюховичі – колишне с. Голоско) та на південному сході - Чортова Скеля – м. Винники). Саме в цих мікрорайонах фіксуються сприятливі для проживання людини умови, багата фауна і флора, відповідний рельєф і ґрунти, а також такі важливі складові палеоекосистеми, як вода, деревина і камінь різних гатунків. Такі умови створювали значні можливості для мисливства та збиральництва, а на етапі відтворювальної економіки – умови для початків приручення тварин і землеробства. Для цього етапу проживання людських популяцій на території сучасного Львова, судячи із відомої нам джерельної бази, найменш сприятливі умови були в центрі сучасного міста, де міститься так звана “кліматична яма”, тому й, вірогідно, пам'ятки археології тут нечисельні.

Особливості кліматичних умов у Львові зумовлені певними загально-географічними чинниками, зокрема вододілом, а також близьким сусідством Карпатських гір. Для кінця плейстоцену, що співпадає із пізнім палеолітом, найбільшу інформацію отримано за результатами спорово-пилкового аналізу ґрунтів із культурних шарів поселень у навісі Львів VII⁵⁸, за матеріалами із розрізів поблизу Львова⁵⁹. На основі геофізичних та інших свідчень можна зробити висновок, що клімат був трохи прохолодніший і вологий, ніж у наступний час. У голоцені О. Степанів відзначила його лагідність, помірність і брак великих коливань температури та вологості⁶⁰. Утім, помітна і певна різниця між мікрокліматом окремих частин міста, наприклад, центром (улоговина) та Кульпарковим, Козільниками і Чортовою Скелею (підвищені

частини). Загалом, температура у Львові коливається від -32 до $+37^{\circ}\text{C}$, згідно повідомлення О. Степанів⁶¹, а за іншими свідченнями на Львівському Розточчі, в межах абсолютного максимуму $+36^{\circ}\text{C}$ і мінімуму -34°C , при середній $+7,1^{\circ}\text{C}$ упродовж року⁶². Щорічно тут випадає від 700 до 850 мм опадів, середня вологість становить 60-80 відсотків. Стан повітря загалом задовільний, при деякому погіршенні у понижених місцях. Переважають вітри західного напрямку. Такі кліматичні умови приваблювали людей вже з кінця палеолітичного часу.

Важливими компонентами екологічної ніші в умовах території сучасного Львова був рельєф місцевості та ґрунти, що помітно у топографії поселень і їх складових частин⁶³. Міська та приміська частини Львова вирізняються великими відмінностями краєвиду і рельєфу, зокрема в смузі, що йде з північного заходу на південний схід, передусім, у формі горбів Розточчя (Кортумова Гора, Високий Замок, Лоншанівка, Пирогівка, Кривчиці, Хоμεць і Чортова Скеля) та горбків, що тягнуться уздовж потоків Зубри, Вибранівки, Боберки, типових для Подільської височини⁶⁴. Такі місця могли використовуватися для загінного полювання. У північно-західній та східній частинах міста фіксуються печери, що були заселені людськими колективами вже з кам'яної доби. Якщо входи у печерно-скельні порожнини тут обернені на північ, то позапечерні пам'ятки у більшості розташовані на південних сонячних схилах берегів річок та інших водоймищ. Це, вірогідно, пов'язано з тим, що печери, навіси та гроти в околицях Львова заселялися в холодну пору року, а позапечерні пам'ятки - переважно в теплу. Аналогічна ситуація відзначена й на суміжних територіях на південь від міста біля сіл Прийма, Верин і Радів. Печерні порожнини в холодну пору захищали людину від несприятливих кліматичних умов, а влітку вони не заселялись через високу вологість, недостатню кількість тепла і брак освітлення. Такі утвори були багатоярусні, як, наприклад, печерно-скельний ансамбль Прийма I. Деякі із поверхів (ярусів) інколи є "поховані" і закриті зсувом. Саме такі порожнини становлять неабиякий інтерес, адже знахідки в них завдяки закритій вхідній частині зберігаються значно повніше і краще (особливо органічні рештки), ніж на відкритій місцевості. На території Львова в цьому плані заслуговують на увагу печерно-скельні комплекси Брюховичі XIБ і Львів VII, а також печери, розташовані на південь від міста біля сіл Прийма, Верин і Радів.

Багато фактів доводить те, що давнім населенням під час освоєння місцевості, враховувався напрям головних вітрів. Перед входом у печерні утвори фіксуються спеціальні загати, а на відкритих місцевостях вибиралися відповідні точки рельєфу. В добу неоліту та енеоліту людина вже починає віддавати перевагу відповідним ґрунтам і територіям, де рентабельність скотарства і землеробства була б вищою. У випадку вибору ділянок враховувався увесь комплекс чинників, охоплюючи відстань до водних

ресурсів, наявність рослинності, перебування тварин, їх стежки на водопій тощо.

Суттєвим чинником, що сприяв проживанню людей на території Львова, починаючи із найдавніших часів, була наявність різноманітних корисних копалин, інших сировинних ресурсів. Особливе значення мали поклади якісного місцевого кременю, з якого люди упродовж десятків тисяч років виготовляли значну кількість знарядь праці⁶⁵. Значний інтерес становлять окремі вироби із андезито-базальту та обсидіану (перліту)⁶⁶. Така сировина поки-що невідома в околицях Львова і може вказувати про певні імпорти, чи міграції давнього населення. А так звана львівська опока (сірий мергель) була прекрасним будівельним матеріалом. Вдосталь було тут й вапнякового та кварцового піску і високоякісних глинистих відкладів. Із розвитком відтворюючих галузей господарської діяльності в неоліті та енеоліті неабиякої цінності набувають і місцеві чорноземи.

Через терен Львова та його давнє оточення із північного заходу на південний схід проходить головний європейський вододіл. Долина Бугу і північно-східні схили Розточчя належать до Балтійського басейну, решта території – до Чорноморського. На північному сході, в долині Полтви, а також на заході – в долині Страховальця простягаються болотяні та торф'яні комплекси. Саме в таких умовах найкраще зберігаються органічні рештки, що важливо для аналізу давніх культур регіону.

Головною водною артерією була р. Полтва – притока Західного Бугу. Дещо меншою є р. Зубра, а також річки Марунька, Пасічанка, Брюхівчанка та інші. Аналіз знайдених поселень доводить те, що більшість пунктів кам'яної доби фіксується на побережжі річок, а також інших водних джерел у Брюховичах, Винниках і Рудному, або в безпосередній близькості від них. Завдяки забезпеченню водними ресурсами ця територія була досить густо заселена з найдавніших часів.

Базове проживання давніх людських спільнот у кам'яну добу було неможливе без належних тваринних і рослинних складових палеоекосистеми. Стародавній рослинний і тваринний світ території сучасного Львова вивчені досить детально⁶⁷. Як повідомляє О. Степанів та інші дослідники, рослинність Львова у давнину була надзвичайно різновидна і багата. Це пов'язано з географічним положенням та історією творення рельєфу. Дольодовикова рослинність (теплолюбива), що синхронізується з раннім палеолітом, майже зникла під час інтенсивного похолодання на території регіону. Поява нової флори та фауни пов'язана із переважаючими вітрами. Зі сходу сюди проникали степові рослини, з Карпат – гірські, а із заходу – атлантичного типу. В час помітного заселення регіону, на початку голоцену, тут росли бук, ялина, смерека, береза, сосна, дуб та ін. Під час розкопок у Брюховичах, на Чортовій Скелі та в інших місцях була знайдена скам'яніла деревина, яка могла використовуватися людськими спільнотами.

Надзвичайне багатство рослинного світу⁶⁸, було основною умовою поповнення різноманітних потреб населення. Крім продуктів харчування і будівельного матеріалу, рослинність, зокрема деревина, використовувалася і для опалення жител, приготування їжі. З певних порід дерев виготовляли різноманітні знаряддя праці та предмети побуту. Особливо їх роль збільшується у житті людей на етапі відтворювальної економіки, коли поряд із вживанням дикоростучих видів овочів і фруктів з'являються і так звані культурні види. Цьому сприяли родючі ґрунти. Таким чином, рослинність на ранніх етапах була одним із найважливіших продуктів збиральництва, головною складовою харчового раціону людини. Як свідчать етнологічні та інші джерела, на більшості територій, включаючи львівську, рослинна їжа в багато разів перевищувала тваринний компонент, який здобувався з більшими затратами і, нерідко, був нестабільним та випадковим. Згодом, завдяки розвитку землеробства, садівництва і городництва, з'являються можливості робити запаси рослинної їжі на зимову пору.

Велике значення для життя давнього населення сучасної території Львова мав тваринний світ. На терені міста та його околиць лише до кінця плейстоцену (доба палеоліту) віднесено понад 100 різноманітних видів промислових тварин, включаючи багатотонного мамонта, шерстистого носорога, печерного ведмеда, коня, різноманітних оленів і лева. Лише на поселенні Львів VII на площі 76 м² під час розкопок палеолітичних шарів зафіксовано близько 15 тисяч кісток тварин, що належали сотням особин. Крім м'яса широко використовувалися і шкіри тварин, а кістки слугували матеріалом для побудови житлових, поховальних, інших споруд, а також для опалення житлових приміщень і виготовлення знарядь праці та предметів побуту. Загалом, мисливська діяльність упродовж десятків тисяч років забезпечувала проживання людей на території сучасного Львова, проте у відкладах голоценового часу (починаючи з доби мезоліту) остеологічні рештки фіксуються в меншій кількості, ніж у плейстоценових (пізній палеоліт). Можливо, що великі тварини були винищені на території Львова палеолітичними мисливцями. Втім, існує й інша гіпотеза, згідно якої представники плейстоценового тваринного світу не змогли пристосуватися до умов голоцену (сучасного клімату в історії Землі) і вичерпали себе як вид.

Голоценова фауна характерна меншими розмірами особин і значно більшою швидкістю їх пересування. Змінюється мисливська стратегія. Поширюється полювання із засідки. Люди починають широко використовувати зброю дистанційного бою - лук і стріли, дротики, списи тощо. Значно розширюється, вдосконалюється і збільшується кількість типів наконечників до таких виробів. Це відзначається також на поселеннях цього часу у Львові⁶⁹. У неоліті починається приручення тварин, що на ранніх етапах розцінювалося як запас "живого м'яса". Згідно остеологічних решток, на цій території існували бик, свиня і собака, який був також охоронцем житла й помічником під час полювання. Харчовий раціон людини міг

доповнюватися за рахунок рибальства та збиральництва, наприклад, слимаків, а також полювання на птахів, про що свідчать кістки, знайдені при розкопках. Фауністичні матеріали та інші органічні рештки в умовах львівських ґрунтів виявлені переважно, в печерних порожнинах і заболочених місцевостях.

V. Взаємозв'язок давнього населення та його природного оточення (екосфери)

На території сучасного Львова відома значна кількість поселень людини кам'яної доби. Досить повно вивчена й топографія пам'яток цього часу. Матеріали свідчать про певні закономірності такого явища⁷⁰. Це, передусім, відповідність природного оточення потребам людських спільнот. Простежується також зональність розселення⁷¹. Наприклад, на території Києва пам'яток цього часу значно менше⁷², на терені сучасного Санкт-Петербурга вони поодинокі, а за іншими свідченнями – практично невідомі. Це яскравий показник паритету природного середовища потребам людини та можливостям її перебування у певних умовах⁷³. Йдеться, передусім, про клімат, зокрема, такі його складові, як атмосферний тиск, вологість тощо. Певне значення мають також доступність якісних водних джерел, різноманітної сировини, багатство рослинного і тваринного світу та рельєф. Таким чином, господарсько-побутова, соціальна та ритуальна поведінки людських спільнот були цілком умотивовані природним оточенням, тобто певною екологічною системою⁷⁴.

VI. Основні висновки та підсумки

Аналіз робіт по вивченню найдавнішого заселення людськими спільнотами території сучасного міста Львова та природного середовища, яке їх оточувало засвідчує певні наукові досягнення стосовно вирішення цих проблем. Зібрана досить значна джерельна база. Зроблені висновки про взаємодію і взаємовплив різних складових такого процесу. Ключовими аспектами слід назвати значну кількість археологічних пам'яток, які існували тут впродовж десятків тисячоліть. Це свідчить про можливість місцевої екологічної системи.

Безумовно, багато питань археологічного і природознавчого плану слід вважати ще досить дискусійними, хоча й до певної міри показовими. Існування трьох пізньопалеолітичних поселень протягом XXV–X тис. до н.е., а в наступному ще й 13-ти мезолітичних, це безумовне свідчення значних можливостей місцевої біосфери, відповідного клімату, ландшафту, питної води, фауни, флори тощо. Для етапу привласнювальної економіки таке значне навантаження маловідоме на інших територіях.

Необхідно також констатувати, що 19 поселень, датованих початком відтворювального етапу в первісній економіці, теж безумовне свідцтво можливостей проживання людських популяцій на території Львова вже в V–

III тис. до н.е., тобто у добу неоліту та енеоліту. Наявність більше 100 пам'яток наступних епох та існування нині великого міста – також показник позитивного балансу співіснування людини та компонентів природного середовища на території Львова.

Аналіз дослідження пам'яток найдавнішого населення на території міста та оточуючого його природного середовища дають привід вважати, що в цьому плані ще багато невирішених проблем. Як археологічний матеріал, так і компоненти природного середовища поки вивчені ще недостатньо. Це стосується, перш за все, широкого використання різноманітних методик і методологій. Відзначимо, наприклад, проблеми датування, як поселень загалом, так і окремих артефактів. Необхідне всебічне визначення решток тваринного та рослинного походження, ролі певних знарядь у побутово-господарській діяльності, можливостей водопостачання, освітлення, використання печерно-скельних утворів, ґрунтів тощо.

У довіднику І. Свешнікова з археології України по Львівській області, виданому в 1976 р., охоплені пам'ятки м. Львова станом на 1974 р.⁷⁵. Щодо Львова на с. 44 подана лише інформація про 10 пам'яток археології на території сучасного міста. Насправді їх уже тоді було значно більше, але із незалежних від І. Свешнікова причин багато з них взагалі не згадуються, а про інші подана лише коротка довідка. Нині можна стверджувати, що лише пам'яток кам'яної доби тут більше 40. Подальші комплексні інтердисциплінарні дослідження, вірогідно, вже в найближчі роки призведуть до значно повнішої наукової джерельної бази про найдавніше минуле нашого міста.

LEONID MATSKEVYJ

THE QUESTION OF POPULATION AND ENVIRONMENT ON THE TERRITORY OF MODERN L'VIV DURING STONE AGE

The history of investigation of the Stone Age sites and their location on the territory of modern L'viv is summarized in the paper. Complex interdisciplinary analysis of sources enables us to contend that the environment was favorable for people's settlement during centuries. So, searching for new sites and continuance of investigations of famous sites of Stone Age in this region has great perspectives.

Key words: Lviv, Stone Age, physical-geographical conditions, ecosystem.

---

¹ *Matskevoi L. G., Adamenko O. M., Pashkevich G. A. and Tatarinov K. A. The Natural Environment and the Mesolithic Period in the Western Ukraine // Soviet Anthropology and Archaeology. New York, 1984. Vol. 22. № 4. P. 30-71. A journal of translations / Editor: Stephen P. Dunn. Publisher: Miron E. Sharpe. Russian text © 1983 by "Nauka" Publishers. "Prirodnaia sreda i mezolit zapada Ukrainy", Sovetskaiia arkhaeologiya, 1983. № 1. P. 5-29;*

Гуменюк В. Деякі аспекти палеоекономіки на прикладі печерних комплексів Прикарпаття // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. Збірник тез, повідомлень та доповідей наукової конференції. Львів, 1995. С. 24-26;
Смынтына Е. В. Хозяйственно-культурная адаптация населения степей Украины в мезолите // Археологический альманах. Донецк, 1996. № 5. С. 219-221;
Сминтина О. В. Палеоекологічний підхід до вивчення давньої історії сучасного терену України // Етнос, культура, нація. Дрогобич, 1999. С. 335-338.

² Головацкий Я. Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине // Труды Первого археологического съезда в Москве в 1869 году. М., 1871. С. 219-242.

³ Schneider A. (A.S.) Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach // Prz. A. Lwow, 1876. R. 1. Zesz. 1. S. 16-20; Zesz. 2. S. 44-51.

⁴ Пелецишин М. Розкопки на горі Жупан у м. Винники // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. Львів, 1996. С. 63-67.

⁵ Пелецишин М. А. Неолітичне поселення біля м. Винники // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 р. Винники, 1991. С. 3-14.

⁶ Czolowski A. Wysoki Zamek. Lwow, 1910. S. 70, 96; Janusz B. Z pradziejow ziemi Lwowskiej. Lwow, 1913 (Biblioteka lwowska. T. XXII-XXIII). S. 71; Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna w Polsce. Lwow, 1924. S. 179; Ратич О. О. Древньоруські матеріали з розкопок 1955-1956 рр. на Замковій горі у Львові // МДАПВ. К., 1961. Вип. 3. С. 115-127.

⁷ Мацкевой Л. Г. Мезолит запада Украины. К., 1991. 148 с.; Мацкевий Л. Г. Попередній звіт про дослідження Львівської обласної експедиції // АБУ в 2000-2001 рр. К., 2002. С. 180-182.

⁸ Пелецишин Н. А. Племена культуры воронковидных сосудов // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). К., 1990. С. 36; Пелецишин М. Розкопки на горі Лисівка у Винниках // НЗ ЛІМ. Львів, 1994. Вип. II-III. С. 10-16.

⁹ Бандрівський М. Поселення ранньоскіфського часу у Винниках // Археологічні дослідження на Львівщині в 1994 р. Львів, 1994. С. 14-15.

¹⁰ Пелецишин М. Неолітичне поселення... С. 3-14; Терський С. З далекого минулого княжих Винник під Львовом // НЗ ЛІМ. Львів, 1994. Вип. II-III. С. 22-32.

¹¹ Мацкевий Л., Гуньовський І., Лецих Д. Нові пам'ятки Грядового Побужжя, Городоцької рівнини та Опілля // Studia Archaeologica. Львів, 1993. № 1. С. 80-81.

¹² Janusz B. Z pradziejow ziemi lwowskiej... S. 78-80.

¹³ Пастернак Я. Нові археологічні набутки Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1933-1936 р. // ЗНТШ. Львів, 1937. Т. 154. Праці Історично-філософської секції / За ред. І. Крип'якевича. С. 248.

¹⁴ Пастернак Я. Нові археологічні набутки українських музеїв у Львові за 1928 р. // ЗНТШ. Львів, 1929. Т. 150. Праці Філологічної та Історико-філософської секції / За ред. К. Студинського й І. Крип'якевича. С. 234.

¹⁵ Артюх В. С., Мацкевой Л. Г., Козак В. Й., Симферовская Ж. Д., Бондар Г. Е. Работы на территории Львова и Львовской области // АО 1975 года. М., 1976. С. 296; Герета І. П., Грибович Р. Т., Мацкевой Л. Г., Пелецишин М. А., Потушняк М. Ф., Савич В. П., Свєшніков І. К., Черниш О. П. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і

- Волині кам'яного віку. К., 1981. С. 171; *Пелецишин М. А.* Неолітичне поселення... С. 3-14.
- ¹⁶ *Мережковский К. С.* Отчёт о предварительных исследованиях каменного века в Крыму // Известия Русского географического общества. Санкт-Петербург, 1880/1881. Т. XVI. Вып. 2. С. 106-146; *Kozłowski L.* L'Époque mesolithique en Pologne. Paris, 1926. Т. XXXIII. № 1-2. Р. 47-74.
- ¹⁷ *Формозов А. А.* Неолит Крыма и Черноморского побережья Кавказа // МИА. М., 1962. № 102. С. 122; *Свешников И. К.* Довідник з археології України: Львівська область. К., 1976. С. 44; *Герета І. П.* та ін. Археологічні пам'ятки... С. 138-139; *Телегин Д. Я.* Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. К., 1985. С. 117; *Мацкевий Л. Г.* Питання долітописного заселення території Львова // Львів. Місто, суспільство, культура. Krakow, 2002. С. 17-29.
- ¹⁸ *Мацкевий Л. Г., Бойко Л. В.* Роботи Львівської обласної експедиції Інституту українознавства НАН України 2002 р. // АБУ 2001-2002 рр. К., 2003. Вип. 6. С. 182-184.
- ¹⁹ *Мацкевой Л. Г.* Мезолит запада Украины... 148 с.
- ²⁰ *Мацкевий Л. Г.* До питання про найдавніше заселення території сучасного Львова та його околиць // МДАПВ. Львів, 1995. Вип. 6. С. 47-59.
- ²¹ *Mackeyj L.* Doslidzennja L'vivs'koj oblasnoj ekspedycii u 1995 r. // MiSROA. Rzeszow, 1996. Т. XVII. S. 315-318; *Мацкевий Л. Г.* Підсумки досліджень палеоліту та мезоліту в печерах заходу України // МДАПВ. Львів, 2005. Вип. 9. С. 90-135.
- ²² *Мацкевий Л. Г.* Палеоліт і мезоліт території сучасного Львова // Vita Antiqua. Київ, 2001. № 3-4. С. 108-124.
- ²³ *Мацкевий Л. Г.* Підсумки досліджень палеоліту... С. 99-100.
- ²⁴ *Полянський Ю.* Нові археологічні знахідки з Галичини // ЗНТШ. Львів, 1928. Т. 149. Праці Історично-філософичної секції / Під ред. І. Крип'якевича. С. 23; *Пастернак Я.* Нові археологічні набутки Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1929-1932 р. // ЗНТШ. Львів, 1933. Т. 152. Праці Історично-філософичної секції / Під ред. І. Крип'якевича. С. 116.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ *Janusz B.* Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej. Lwow, 1918. S. 169.
- ²⁷ *Пастернак Я.* Нові археологічні набутки українських музеїв... С. 234.
- ²⁸ *Janusz B.* Zabytki przedhistoryczne... S. 166; *Nechay J.* Sylvin von Kafusz und Mamutzahn von Hołosko // Verhandlungen d. geolog. i Reichsanstalt. Wien, 1868. S. 232; *Przegląd archeologiczny.* Lwow, 1876. S. 46.
- ²⁹ *Пастернак Я.* Нові археологічні набутки українських музеїв... С. 235.
- ³⁰ Там само. С. 116.
- ³¹ *Mesolithikum in Europa.* Berlin, 1981. 472 s.
- ³² *Бібіков С. Н.* Производственная роль костяного инвентаря в хозяйстве позднепалеолитических обществ Крыма // Учёные записки. Ленинградский университет. Вып. 13. Серия исторических наук. Ленинград, 1949. № 85. С. 12-45.
- ³³ *Childe V. G.* Man Makes Himself. London, 1956. P. 66-104.
- ³⁴ *Мацкевий Л.* Результати інтердисциплінарного вивчення мезоліту заходу України // Нові технології в археології. Київ-Львів, 2002. С. 231-240.
- ³⁵ *Мацкевий Л., Гудима Ю., Матвій В.* До інтерпретації джерел з Чатової Скелі в контексті досліджень давнього Львова // Пам'ять століть. Україна. К., 2003. № 1 (40). С. 35-46.

- ³⁶ Демедюк М. С. До питання про стратиграфію відкладів печерних комплексів заходу України // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. Збірник тез повідомлень та доповідей наукової конференції. Львів, 1995. С. 26-29.
- ³⁷ Гнатюк Р. М. Стратиграфічні умови залягання багат шарового комплексу Львів VII (Чортова Скеля) // Мацкевий Л. Г. Дослідження Львівської обласної та Прикарпатської експедицій Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ в 2003 р. // Архів ІУ та НА ІА НАН України. Львів-К., 2003. С. 248-252 (рукопис); Волошин П. Культурний шар центральної частини Львова як об'єкт історико-географічних досліджень // Давній Львів. Львів, 2003. С. 2-10; Захарчук О. Деякі аспекти стратиграфії та оцінки геоморфологічних умов печерних комплексів Прийма I і Львів VII // Мацкевий Л. Г. Дослідження Львівської обласної експедиції ІУ НАН України у 1996 р // Архів і фонди ІУ та НА ІА НАН України. К.-Львів, 1996. С. 59-64 (рукопис).
- ³⁸ Мацкевий Л. Г., Бондар К. М., Вершило І. В., Кожан О. М. Польові археоманітні дослідження ґрунтів багат шарового поселення Львів VII у 2003 році // Мацкевий Л. Г. Дослідження Львівської обласної та Прикарпатської експедицій Інституту українознавства НАНУ у 2003 р. // Архів і фонди ІУ та НА ІА НАН України. Львів-К., 2003. С. 253-254 (рукопис).
- ³⁹ Татаринів К. А. Позднекайнозойские позвоночные запада Украины. Луцк, 2000. 254 с.
- ⁴⁰ Гуменюк В. Деякі аспекти палеоекономіки... Львів, 1995. С. 24-26.
- ⁴¹ Мацкевий Л. Г. Підсумки досліджень палеоліту та мезоліту... С. 90-135.
- ⁴² Гуньовський І. Печери Поділля та проблеми археології краю // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. Збірник тез, повідомлень та доповідей наукової конференції. Львів, 1995. С. 22-24; Артюх В. Нові печерні пам'ятки Середнього Подністров'я // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. Львів, 1995. С. 3-7.
- ⁴³ Мацкевой Л. Г. Каменное сырьё в мезолите запада Украины // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС. М., 1987. С. 164-165.
- ⁴⁴ Мацкевой Л. Г., Рыбачёк Е. П. Вулканические стёкла в мезолите запада УССР // Reports. III-rd Seminar in Petroarchaeology. Plovdiv, 1984. P. 168-175.
- ⁴⁵ Мацкевой Л. Г. Мезолит запада Украины... 148 с.; Мацкевий Л., Гуменюк В. Там, де виріс Княжий Львів // Дзвін. Львів, 1995. № 10. С. 121-132.
- ⁴⁶ Мацкевий Л. Г., Панахид Г. І. Деякі історико-природничі аспекти заселення людиною Середнього Подністров'я // МДАПВ. Львів, 2002. Вип. 8. С. 35-41.
- ⁴⁷ Мацкевий Л. Г. Палеоліт і мезоліт... С. 108-124.
- ⁴⁸ Кучерявий В. П. Урбоекологія. Львів, 1999. 360 с.; Сминтина О. В. Теоретичні питання дослідження екології давньої людини. Одеса, 2004. 104 с.
- ⁴⁹ Неаполитанская В. С. В. И. Вернадский. М., 1988. 240 с.
- ⁵⁰ Вавилов Н. И. Происхождение и география культурных растений. Ленинград, 1987. 440 с.
- ⁵¹ Обермайер Г. Доисторический человек. Санкт-Петербург, 1913. 687 с.; Воейков А. И. Воздействие человека на природу. М., 1949. 255 с.; Верецагин В. Ю. Философские проблемы теории адаптации человека. Владивосток, 1988. 163 с.
- ⁵² Полянський Ю. Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту Подільсько-Бесарабської провінції // ЗНТШ. Праці географічної комісії. Львів, 1935. Вип. I. С. 1-23.

- ⁵³ Степанів О. Сучасний Львів. Львів, 1992. 144 с.
- ⁵⁴ Крип'якевич І. П. Історичні проходи по Львові. Львів, 1991. 166 с.
- ⁵⁵ Палеоєкологія древнього человека / Ответ. ред. И. К. Иванова, Н. Д. Праслов. М., 1977. 244 с.; Проблемы социальной экологии. Тезисы докладов Первой всесоюзной конференции / Ответ. ред. Э. В. Гирусов и М. И. Долишний. Львов, 1986. Части I-III. 567 с.; Екологія культури: історія, традиції, сучасність / Відп. ред. М. В. Бевз, Я. Й. Грицак. Львів, 1990. 174 с.; Эволюция экосистем. Международный симпозиум. Тезисы / Под ред. В. А. Красиловой и А. Ю. Розанова. М., 1995. 156 с.; Соціотопографія України. Наукова конференція 17-18 жовтня 2002 р. Львів, 2002. 6 с.
- ⁵⁶ Гуньовський І. М., Мацкевой Л. Г. До географії господарської діяльності населення доби мезоліту на заході УРСР // Проблеми економічної географії Поділля. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 180-182; Гуньовський І. М., Мацкевой Л. Г. Природне середовище і продуктивні сили Західного Поділля в мезоліті // Проблеми екології Поділля. Кам'янець-Подільський, 1989. С. 248-249; Мацкевой Л. Г. Палеогеографія і господарська діяльність людини у Північно-Західному Поділлі кам'яної доби // Проблеми історичної географії Поділля. Тези доповідей обласної наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 1982. С. 48-50; Мацкевой Л. Г. Ландшафтна зональність и её роль в расселении человека в эпоху мезолита на западе Украины // Всесоюзное совещание по проблеме "Человек и природа в древнекаменном веке". Тбилиси, 1990. С. 52-54; Мацкевий Л. Г. До питання про найдавніше заселення... С. 47-59; Мацкевий Л. Г. Результати інтердисциплінарного вивчення... С. 231-240; Татаринів К. А. Історія і роль полювання у становленні сучасної людини // Мисливство. К., 1993. С. 6-21; Matskevoi et al. The Natural Environment... P. 30-71; Matskevyj L. G. Interrelations of Fauna, Anthropogenous Factors and other elements of Ecosphere in the west of the Ukraine during late Palaeolith // Ecosystem Evolution. Moscow, 1995. P. 61, 82; Matskevyj L. To the Interconnection of Mammoth and Antropogenous factor Problem // Cytologija. St.-Peterburg, 1995. T. 37. № 7. P. 690-691; Matskevyj L. Living, Production and Storage Features in Sites of Western Ukraine // 6th Annual Meeting European Association of Archaeologists. Lisbon, Portugal 10th – 17th September 2000. P. 106.
- ⁵⁷ Гуньовський І. М. Природа і господарство Львівської області. Львів, 1990. 60 с.
- ⁵⁸ Мацкевий Л. Г., Бондар К. М., Вершило І. В., Кожан О. М. Польові археомагнітні дослідження... С. 253.
- ⁵⁹ Артюшенко А. Т., Аран Р. Я., Безусько Л. Г. История растительности западных областей Украины в четвертичном периоде. К., 1982. 135 с.; Комар М. С. Результати спорово-пилкового аналізу матеріалів з Прийми I // Мацкевой Л. Г. Звіт про роботи Львівської обласної та Прикарпатської експедицій ІСН АН УРСР у 1988 р. // Архів і фонди ІУ та НА ІА НАН України. Львів, 1988. С. 57-59 (рукопис).
- ⁶⁰ Степанів О. Сучасний Львів... 144 с.
- ⁶¹ Там само. С. 39.
- ⁶² Kaszewski B., Czerniawski M., Mucha B. Klimat // Roztocze: środowisko przyrodnicze / Pod red. J. Buraczyńskiego. Lublin, 2002. S. 208-225.
- ⁶³ Мацкевой Л. Г. Ландшафтна зональність... С. 52-54; Демедюк М. До питання про стратиграфію... С. 26-29; Гуменюк В. Деякі аспекти палеоекономіки... С. 26-29; Захарчук О. Деякі аспекти стратиграфії... С. 59-64; Волошин П. Культурний шар ... С. 2-10; Гнатюк Р. М. Стратиграфічні умови... С. 248-252.
- ⁶⁴ Степанів О. Сучасний Львів... С. 67.

- ⁶⁵ *Мацкевой Л. Г.* Каменное сырьё... С. 164-165; *Мацкевий Л. Г.* Вопросы типологии и трасологии на примере типологического мезолита запада Украины // Современные экспериментально-трасологические разработки в археологии. Санкт-Петербург, 1999. С. 125-127.
- ⁶⁶ *Мацкевий Л. Г.* Підсумки досліджень... С. 90-135.
- ⁶⁷ *Підоплічко І. Г.* Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР. К., 1956. Вип. 2. С. 82-86; *Татаринов К. А.* Позднекайнозойские млекопитающие... 254 с.; *Артюшенко А. Т., Аран Р. Я., Безусько Л. Г.* История растительности... 135 с.; *Zagulski M., Zinko J.* Flora chronionych obiektow Ukraińskiego Roztocza // Roztocze: środowisko przyrodnicze. Lublin, 2002. S. 321- 322.
- ⁶⁸ *Сминтина О. В.* Зональність ранньопервісних культур: дослідження, факти, теорії. Одеса, 2001. 306 с.
- ⁶⁹ *Мацкевий Л. Г.* Вопросы типологии и трасологии... С. 125-127.
- ⁷⁰ *Matskevuj L. G.* Living, Production and Storage Features in Sites... P. 106.
- ⁷¹ *Сминтина О. В.* Зональність ранньопервісних культур... 306 с.
- ⁷² *Телегин Д. Я.* Там, где вырос Киев. К., 1982. 94 с.
- ⁷³ *Природа Ленинграда и его окрестностей / Под ред. С. Я. Соколова.* Ленинград, 1962. 206 с.; *Ардикуца В. Е.* Петродворец. Ленинград, 1968. С. 18.
- ⁷⁴ *Голубец М. А.* Актуальные вопросы экологии. К., 1982. 157 с.
- ⁷⁵ *Свешников І. К.* Довідник з археології України... С. 44.

*Стаття надійшла до редколегії 20.09.2005
Прийнята до друку 28.09.2005*